

מקורות של צירופי לשון עבריים בשפות שמיות

مصادر التعبیر العبرية في اللغات السامية

Sources of Hebrew phrases in Semitic languages

م. صفية شاکر محمود (*)

Safia Shaker Mahmoud

waqas@colang.uobaghdad.edu.iq

مستخلص:

تتناول هذه الدراسة الموسومة «مصادر التعبیر العبرية في اللغات السامية»، تحديد المصطلحات المرتبطة بمفهوم العبارات الاصطلاحية في المعاجم العبرية المعروفة، فضلاً عن المعاجم المتخصصة بالعبارات والالفاظ والامثال. كذلك تناولت الدراسة مصادر العبارات الاصطلاحية في اللغات السامية المختلفة، ومن اهمها العربية والآرامية والاوغاريتية، من خلال عرض اهم هذه التعبیر الموجودة في اللغة العبرية والتي لها امتداد في هذه اللغات من اجل تتبع مصادر ها واصولها واطهار تأثيرها الكبير على اللغة العبرية.

الكلمات المفتاحية: التعبیر العبرية، اللغات السامية، اللغة العبرية.

(*) جامعة بغداد/ كلية اللغات / قسم اللغة العبرية.

Abstract

In this study labeled “Sources of Hebrew phrases in Semitic languages” we were engaged in defining terms that refer to the concept of phrase or expression in the Hebrew language in well-known Hebrew dictionaries, in addition to dictionaries specializing in phrases, expressions and proverbs. The research also dealt with the origins of these phrases in the various Semitic languages, the most important of which are Arabic, Aramaic, and Ugarit, by presenting the most important phrases contained in the Hebrew language and which belong to these languages in order to trace the origin and history of these idioms, and to indicate the great influence of the languages The blindness of the Hebrew language.

Keywords: Semitic languages, Hebrew language, Hebrew phrases

תקציר:

במחקר זה שתוייג בכותרת “מקורות של צירופי לשון עבריים בשפות שמיות” עסקנו בהגדרת מונחים המתייחסים למושג צירוף או תירוף מילים בשפה העברית במילונים עבריים ידועים, בנוסף למילונים המתמחים בצירופי לשון, ביטויים ופתגמים. המחקר עסק גם במקורות של צירופי לשון אלו בשפות השמיות השונות, החשובות שבהן ערבית, ארמית ואוגרית, על ידי הצגת צירופי הלשון החשובים ביותר הכלולים בשפה העברית ואשר שייכים לשפות אלו על מנת להתחקות אחר מקורם ותולדותיהם של צירופי לשון אלו, ולהצביע על השפעתם הרבה של השפות השמיות על השפה העברית.

מילות מפתח: שפות שמיות, שפה עברית, ביטויים בעברית

מקורות של צירופי לשון עבריים בשפות שמיות

• חשיבות המחקר:

מחקר זה עוסק בצירופי הלשון בעברית ובשפות השמיות, אשר מהווים יחידה לשונית קבועה. וניתן לומר כי צירופי לשון הנם קודים תרבותיים, כי אי אפשר לציין את גלגולי המילה הבודדת בכל המקרים; למשל, בשפה העברית לא ידוע בוודאות אם המילה “שולחן” הגיעה מן השפה האוגריתית או אם התפתחה מאיזה שפה שמית קדומה לשתי השפות. אלא מה שבואדי ידוע הוא שמקור הצירוף “שולחן ערוך” הוא ב- (יחזקאל כג, מא). אכן החיפוש על מבנים לשוניים בעברית ומקורותם בשפות השמיות חשוב משום שהוא שופך אור על ההתפתחות

ההיסטורית וההשפעות התרבותיות על השפה העברית. על ידי בחינת קבוצות אלו, יכולים חוקרים ובלשנים לקבל תובנה לגבי יחסי הגומלין הלשוניים והתרבותיים שעיצבו את העברית כשפה לאורך זמן.

מטרות המחקר:

מחקר זה נועד לעיין את המקורות השמיות אשר השפיעו על המצאת צירופי מילים בשפות העברית, וכדי שנוכל להשיג את המטרה הזו היה עלינו לנקוט את הצעדים הבאים:

- לסקור את הגדרתו של המונח צירוף בשפה העברית.
- להבדיל בין ההגדרות של צירופי לשון במילונים העבריים הידועים.
- לסקור את המקורות של צירופי לשון עבריים בשפה הארמית.
- לסקור את המקורות של צירופי לשון עבריים בשפה הערבית.
- לסקור את המקורות של צירופי לשון עבריים בשפה האוגריתית.

• קורפוס המחקר:

על מנת לנתח את הנושאים שמתעניין בהם מחקר זה ולהבליט חשיבתו של נושא זה בחקר הבלשנות העברית, נשען המחקר על השיטה האנליטית התיאורית.

• מילות מפתח:

צירוף, צירופי מילים, צירופי לשון, ניב, פתגם, אמירה, מימרה, צרף, קולוקציה, ביטוי, מטבע לשון, שפות שמיות.

• מבוא: הגדרתו של המונח צירוף:

בדקדוק, צירוף - הנקרא ביטוי בהקשרים מסוימים - הוא קבוצת מילים או מילה יחידה הפועלת כחידה דקדוקית. לדוגמה, צירוף המילים "האדם שמח מאוד" הוא צירוף שמני (צש) המכיל את צירוף התואר "שמח מאוד". צירופי מילים יכולים להיות מורכבים ממילה בודדת או משפט שלם. בבלשנות תיאורית, ביטויים מנותחים לעתים קרובות כחידות של מבנה תחבירי כגון מרכיב. ברוב הדקדוקים המודרניים הוא נחשב לאבן הפינה של התיאוריה התחבירית. בביטוי המילים הבודדות מתלכדות יחד ליצירת ישות תחבירית אחת, המסוגלת להזיז אותה וגם להחליפה במילה אחרת. (Finch, Geoffery, 2000: 112)

מילון ובסטר מציג רצף של הגדרות למילה הלועזית phrase, בשתיים מהן יש מקבילות לשימוש במילה העברית, צירוף, אשר היא, "רצף של שתי מילים או יותר המסודרות בבנייה דקדוקית ופועלות כחידה במשפט", או, "ביטוי אופייני, עדכני או פתגמי". (Merriam, 1984: 608).

יש להבדיל בין ההגדרות של צירופי לשון במילונים העבריים הידועים:

ביטוי: אבן שושן מגדיר אותו כ- ניב, מימרה, צירוף לשון (אבן שושן, אברהם, 2008: 200); ובמילון רב מילים הביטוי הנו שתי מילים או יותר שמופיעות יחדיו ויוצרות מובן ספציפי השונה מצירוף מובנים של כל אחת מהן בדוד. (רב מילים, [/https://www.ravmilim.co.il/](https://www.ravmilim.co.il/))

אמירה: במילון רב מילים הביטוי הוא פתגם או משפט קצר או צירוף מילים קצר שמביע רעיון כלשהו, כמו עצה, אזהרה או חוכמת חיים. (רב מילים, <https://www.ravmilim.co.il/>); בעוד שאבן- שושן מגדיר האמירה כמאמר קצר אשר מכיל רעיון נאה. (אבן שושן, אברהם, 2008: 200)

מטבע לשון: הוא ניב או ביטוי מקובל ומקורי למלים בלשון (אבן שושן, אברהם, 2003: 1310); או צירוף מילים המקובל בשפה מסוימת ומשמעותו שונה מזו המובנת מצירופי המובנים לכל אחד מרכיביו. (רב מילים, [/https://www.ravmilim.co.il/](https://www.ravmilim.co.il/))

ניב: הוא צירוף מילים או מבטא לשוני שמורכב ממלים בודדות, כמו כן הוא ביאוי מקובל אשר משמעו שונה לפעמים ממשמע של כל מילה שמרכיבה אותו (אבן שושן, אברהם, 2003: 1663); ובמילון רב מילים הניב הוא ביטוי או קבוצת מילים, כשנעשה בן שימוש בצירוף ספציפי, אמורה להיות להן מובן שונה מזה של כל אחת מהמילים אשר בצירוף בנפרד (רב מילים, [/https://www.ravmilim.co.il/](https://www.ravmilim.co.il/)); כמו כן ניתן להגדיר הניב כצירוף מורפמות או כמילים אשר משמעותו הכוללת שונה ממשמעותם של רכיביו, כגון: מה נשמע? (שרוצולד- סוקולוף, 1991: 203)

פתגם: מימרה קצרה אשר כוללת חוכמת לחיים, מוסר לשכל נאה וכ' (אבן שושן, אברהם, 2003: 2182); או אמירה קצרה על החיים של האנוש או על הוויית של העולם המבוססת על חוכמת החיים או על הניסיון הבלתי אמצעי. (רב מילים, <https://www.ravmilim.co.il/>)

הצירוף: רב מילים מגדיר את הצירוף כקיצור מקובל לצירופי לשון. צירוף כבול: והוא צירוף שמשמעה של כל מלה יוצא מכלל משמעו הרגיל (אבן שושן, אברהם, 2003: 2236); או צירוף קבוע לשתי מילים או יותר, על פי רוב בעל משמעות כוללת אשר שונה ממשמעותה של כל מילה בנפרד, לדוגמה: "פליטת פה". (רב מילים, [/https://www.ravmilim.co.il/](https://www.ravmilim.co.il/))

צירופי לשון: הם ניבים וביטויים מקוריים אשר מקובלים בלשון (אבן שושן, אברהם, 2003: 2236); או קבוצת מילים אשר מהווה יחידה בתוך משפט (רב מילים, <https://www.ravmilim.co.il/>)

צָרָף: הוא צירוף מילים אשר מביע מושג לשוני אחד, כמו "בית-ספר" בלשון (אבן שושן, אברהם, 2003: 2268); או שתי מילים או יותר אשר באות יחדיו בקביעות ומהוות יחידה שמנית סמנטית וכמו כן לקסיקאלית אשר מביעה מונח אחד; כגון "בית ספר", "מגדל מים", "קופת חולים". (רב מילים, <https://www.ravmilim.co.il/>) קולוקציה: היא זיקה רווחה של מילה מסוימת עם מילים אחרות אשר ברצף הדיבור (אבן שושן, אברהם, 2003: 2307); או צירוף מילים בלשון בסדר שנותן משמעות, ובאופן עיקרי צירוף שגור של מילים, כמו, "הרים את האף" וכו' (רב מילים, <https://www.ravmilim.co.il/>); או סידור מילים במשפט בסדר אשר מתאים להבעת המשמעות המבוקשת (שרוצולד- סוקולוף, 1991: 271).

מקורות של צירופי לשון עבריים בשפות שמיות

צירוף לשון הנו צורה מתקדמת וגם משוכללת של שימוש לשוני, ויש בו כדי להעיד על העולם והחיים של יוצרי צירוף זה, ובאופן עיקרי לאנשי הסביבה שהשתרש בה. נושא מיוחד יש בתהליך גלגולו של הצירוף מסביבה שבה נוצר לסביבה שמאמצת אותו בדרך ההורשה התרבותית המסורתית, ותרגום וכו'. בקורפוס צירופים לשוניים בעברית ניתן להצביע על שלוש קבוצות עיקריות, לפי הסביבה שנוצר בה צירוף זה: (ניר, רפאל, 1993: 98-104)

- א. צירופי לשון אשר נשתמרו בטקסטים יהודיים ברובדי השפה שקדמו לשפה העברית החדשה לאורך הדורות, מתקופת התנ"ך ועד לתקופת ספרות השו"ת החדשה.
- ב. צירופי לשון אשר נוצרו בשפות שונות אשר היה מפגש לדוברי העברית אתן, ושהתקבלו בשפה העברית, בכלל באמצעות התרגום.
- ג. צירופי לשון אשר נוצרו בתקופה של ההשכלה, ותקופת התחייה, ולאורך חיי השפה העברית החדשה, ושמצויים כיום בשימוש במשלים רבים שונים.

מקורות של צירופי לשון עבריים בשפה הארמית:

ניתן למצוא דגמים מסוג ראשון שמקורן היה בשפות שמיות, כגון צירופי לשון הקשורים למילה "מוגמר", צירוף הלשון "בירך על המוגמר", משמעותו בשפה העברית החדשה "הצהיר בסיפוק על השלמת משימה". אשר מקורו בלשון חז"ל "כל המוגמרות מברכין עליהן" (תלמוד בבלי, ברכות מג, ע"א), וכמו כן: "אין מברכין לא על המוגמר ולא על הבשמים בבית האבל" (מסכתות קטנות, שמחות, ברייתות מאבל רבתי ה, יא). המילה "מוגמר" היא הקטורת של בשמים שנשרפים באש, אשר נהגו כהנים להכניס למקום הסעודה על מנת שתפיץ ריח נעים, והיא שונה מ-"קטורת", אשר יועדה לצורכי קודש. בשפה העברית החדשה התקבע צירוף זה במשמעות חדשה בעקבות זהות השורשים 'גמ"ר' בשפה הארמית אשר פירושו "קיטר

קטורת", ומכאן גומרא- גחלת; והשורש גמ"ר במשמעות "סיים", וכמו כן בזכות ההקשר, שאכן הקטרת המוגמר מגיעה בסיומה של הסעודה. (רוזנטל, רוביק, 2013: 99)

בתחום השאילה הישירה משפות אחרות היה מקובל בשפה העברית החדשה באופן עיקרי במילים יחידות, אבל ניתן למצוא אותה כמו כן בתחום צירופי הלשון. יש קורפוס רחב בצורה יחסית לצירופים אשר התקבלו בשפה העברית באמצעות שאילה ישירה שמצוי בטקסטים היהודיים בהליך זליגתם של צירופים שונים משפה הארמית לשפה העברית, כמו «לכל מאן דבעי», בהוראת (לכל מי שמבקש), אשר מקורו בספר הזוהר, והוא גם מופיע בעיקר בכותרת מכמה כתבים רשמיים. כמו כן הביטוי «זה עידן ועידנים», בהוראת (לפני זמן רב מאוד). מקור צירוף זה «עידן ועידנים» בשפה הארמית של המקרא: «עד עֶדְן וְעֶדְנִין וּפְלֶג עֶדְן» (דניאל ז, כה). ותרגומה המקובל: «עד מועד מועדים וחצי מועד».

צירוף הלשון «בין שניו» נחשב מקבילה נרדפת למלה «מפיו», כמו כן הדבר בשפה הארמית המקראית, שנמצא בה צמד זה פעם אחת, אבל לא בצורת התקבולת כמו בשפה העברית, אלא בצורת איחוי לא מקושר, כשם והתמורתה שלו, למשל: (אבישור, יצחק, 1976: 201) ותלת עלעין בפמה בין שניה (דניאל ז, ה).

בשפה הארמית כמו כן מצוי צירוף המילים «בין העיניים» בתרגום של ספר איוב אשר נתגלה בקומראן. שמתורגמת בו המלה «עיניו» בצירוף המילים «בין עינוהי»: (אבישור, יצחק, 1976: 203)

”ועיניו כעפעפי שחר» (איוב מ»א, י)

מקורות של צירופי לשון עבריים בשפה הערבית:

הקבוצה השנייה סומכת ברובה על תהליך מוכר בהתפתחות שפות, והוא תרגום השאילה; לתרגום זה שני ערוצים, האחד הוא ההרחבה של משמעות מילה בודדת עקב הרחבת משמעותה שבשפה אחרת, יש מי מבחינים בינו לבין תרגום שאילה מערוץ השני. (רוזנטל, רוביק, 2013: 100)

הפתגם "החיפזון מן השטן" אמור כנגד פעילות מהירה אשר לא שקולה. מקור הצירוף בערבית: "أَلَيْعَגْ لَه مَن أَلَيْسَ شَيْطَانٌ نَّالٍ وَأَلْتَأْنِي مَن أَلْرَهْمَانُ", שמשמעותה (המהירות מן השטן והמתניות מן הרחמן). ויש כמה גרסאות לאמירה זו, גרסת היהודים של תימן "أَلَيْعَגْ لَه مَن عَمَلْ أَيْشِטَانُ", שמשמעותה (המהירות מעשהו של השטן). (שטאל, אברהם, 2009: 88) בשפה העברית החדשה ניתן לשמוע בשיח היומיום צירופים בשאילה ישירה כמו "טייק איט איזי", "פֶל פֶלֶב בִּיג'י יומו" (בשפה הערבית) וכו'. (רוזנטל, רוביק, 2013: 100) כמו כן מן ספר הקוראן התקבל בעברית בין היתר את הצירוף "עם הספר", ובשפה הערבית: "أَهْلُ أَلْفَتَاب", אשר מתייחס בשפה העברית החדשה ליהודים, אבל במקורו הוא היה מכוון

בדרך ביקורתית לכל בני דת אשר יש להם ספר כלשהו אשר אינו הקוראן. (רוזנטל, רוביק, 2013: 101-102).

כמו כן צירוף המילים "אם ירצה השם" נחשב לבעל אופי מסייג, אשר נוגע למה שאמור לקרות בעתיד, כלומר יש לקוות שדבר מה יקרה, אבל הדבר אינו קשור ברצוננו בלבד. הצירוף נחשב כאופייני לדוברים דתיים, הצירוף מופיע בצורתו העברית בספרות חז"ל של ימי הביניים ובספרות בת זמננו, ובכתבי החסידות, וכמו כן בראשי תיבות המקובלים א"ה או איה"ש. בשפה הערבית נמצא הצירוף המקביל "אן ישאא אללה", אשר מקורו בקוראן, שישנו גם בלשון הדיבור הישראלית עקב השפה הערבית הפלסטינית: "אינשאאללה". ובשפה העברית החדשה משמש צירוף המילים "ארץ הקודש" כינוי לפלשטיין. הופעותיו הראשונות במקורות יהודיים היה בלשון ימי הביניים. יתרה על כן ניתן לומר כי נמצא צירוף מילים זה בפי המוסלמים והוא מכוון לערים הקדושות במדינת סעודיה. (פישלר, ברכה, 1991: 97-106)

בקבוצה של תרגומי שאילה אשר מקורם בלשונות היהודים, וניתן למצוא בהם השפעה למקור יהודי קדום. הופעת הצירוף בד בבד בכמה שפות יהודיות אשר לא היה ביניהן שום קשר במהלך הדורות מחזקת את ההנחה שיש כאן השפעה יהודית בין-רובדית ובין-לשונית. הפתגם "לכל סיר יש מכסה" משמעו בדרך כלל קביעה שכל אדם יכול למצוא בן הזוג שלו, והיו נאמר על מי שטרם מצא בן הזוג שלו, או למי שניסונו האחרון בתחום זה כושל, ואז זה אמרת נחמה. אמרה זו ישנה בנוסחים שונים לשפות יהודיות רבות. כך בשפה הערבית של יהודי תימן: "אלתק, לקי גטאה" (מצאה את המכסה שלה). יש לציין כאן כי צירוף מילים זה מצוי גם בערבית פלסטינית: "טנג'ה ולאקת ע'טאהא" (סיר שמצא את המכסה שלו). (רוזנטל, רוביק, 2013: 107)

מקורות של צירופי לשון עבריים בשפה האוגריתית:

יש שתי צירופים אשר מצויות בספרות האוגריתית, כגון "קדקד/בן ענמ" ששווה ל- (קודקוד בין עיניים) וכמו כן "כתפ/בן ידמ" ששווה (כתף/בין ידיים), יש חוקרים שהעירו על זיקת צירופים מקראיים, כגון "בין עיניים" ו- "בין ידיים" אליהם. חוקרים אלה אוששו את הגדרות החכמים לצירופים כמו אלה, המזהים את "בין עיניים" עם המילה "קודקוד", ושמפרשים את המילה "בין ידיים" כ- "כתף". (ליונשטם, שמואל אפרים, 1973: 219-220)

אכן אין לשני צמדים אוגריתיים אלה מקבילים במקרא, ועד היום אין בשפות שמיות אחרות, אבל מצויות שתי דוגמאות אחרות הבנויות לפי אותו עיקרון אשר מצויות כל אחת מהן בשתי שפות שמיות; דוגמא אחת "ראש בין עיניים", שנמצאת בשפה האוגריתית ובשפה הארמית היהודית, ודוגמא שניה "פה/ בין שיניים", אשר נמצאת בשפה העברית ובארמית המקראית. (ליונשטם, שמואל אפרים, 1973: 219-220)

לבסוף; יש לומר שהשפעתה של השפה העברית לרבדיה השונים על שפות שמיות אינה

רבה, אלא ההפך. השפה העברית הייתה כמו כן בינקותה שפת קבוצת שבטים צעירה, והייתה בדרך כלל נשענת לתחום השפעתן של אימפריות ולשפת האימפריות. רוב השנים הייתה השפה העברית שפת גולים אשר שומרים על תרבותם השונה באמצעות השפה. השפעת העברית על שמיות אחרות וכמו כן שפות העולם האחרות נשענת בעיקר על ההשפעה העצומה של התנ"ך על התרבות העולמית. בתרגום התנ"ך לשפות העולם מצויה קבוצה חשובה וצעירה של מילים אשר אומצו בשפות השונות בדרך שאילה ישירה, כגון "הללויה", "אמן", "תוהו ובוהו" וכו'. אלא שעיקר ההשפעה הייתה על דרך תרגומי שאילה מתנ"ך לשפות השונות.

המקורות:

אבישור, יצחק, "בין ידיים", על הצירופים מסוג "בין ידיים" במקרא ומקבילהם בשפות השמיות, בית מקרא, כתב עת לחקר המקרא ועולמו, כרך חוברת ב, טבת- אדר, תשל"ז.
אבן שושן, אברהם, מילון אבן- שושן, מחודש ומעודכן לשנות האלפיים, המילון החדש, תל- אביב, 2003.

ירקוני, רבקה, פרקים בתולדות הלשון העברית, האוניברסיטה הפתוחה, 2004.
כרמולי, אליקים, שבע מסכתות קטנות, פפד"מ, תרי"א - 1801, <https://www.hebrewbooks.org>.

ליונשטם, שמואל אפרים, עד היכן מגיעות הקבלותיה של ספרות אוגרית? ספר הזיכרון לח, ילון, ירושלים, תשל"ד.

ניר, רפאל, דרכי היצירה המליונית בעברית בת זמננו, תל אביב, האוניברסיטה הפתוחה, 1993.

פישלר, ברכה, "כחומר ביד הלשון: מחזור צירופים בעברית החדשה", מחקרים בלשון ה-ו (תשנ"ב).

רב מילים, <https://www.ravmilim.co.il>.
רוזנטל, רוביק, גלגולים דרערוציים של צירופי לשון, ממקורות ישראל ומלשונות האומות, מתוך הספר: לשון רבים; העברית כשפת תרבות, מכון ון ליר, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2013.
שטאל, אברהם, לון ביטויים של העברית החדשה, עיזבון רוביק רוזנטל, 2009.
שרוצולד, אורה רודריג; סוקולוף, מיכאל; מילון למונחי בלשנות ודקדוק, אבן יהודה, רכס, תשנ"ב.

תלמוד בבלי, <https://mechon-mamre.org>.
Linguistic terms and concepts. New York: St. Finch, Geoffery. 2000.
Martin's Press.
Webster, Merriam, Webster's New Dictionary synonyms, Merriam-Webster Inc, 1984.